

**MULOQOTDA ASSERTIV NUTQIY AKTLAR: INGLIZ VA
O'ZBEK TILLARIDA LINGVOKOGNITIV OMILLAR**

Samarqand davlat Chet tillar instituti
o'qituvchisi Abbosova Muqaddas Baxtiyorovna

Annotatsiya: Ushbu maqolada assertiv nutqiy aktlarning muloqotdagi roli, ularning lingvokognitiv asoslari va ingliz hamda o'zbek tillaridagi ifodalanish xususiyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, assertiv ifodalar nutq ishtirokchilari o'rtasidagi qaror qabul qilish, fikr bildirish va ijtimoiy ta'sir jarayonlarini samarali tashkil etishda muhim rol o'ynaydi. Shuningdek, kognitiv va madaniy omillar nutqiy aktlarning samaradorligini belgilovchi asosiy omil sifatida aniqlangan.

Kalit so'zlar: assertiv nutqiy aktlar, lingvokognitiv omillar, muloqot, ijtimoiy kontekst, madaniy kontekst, Ingliz tili, O'zbek tili, kommunikatsiya, nutq tahlili

Аннотация: В данной статье анализируется роль ассертивных речевых актов в общении, их лингвокогнитивные основы и особенности их выражения в английском и узбекском языках. Результаты исследования показывают, что ассертивные выражения играют важную роль в эффективной организации процессов принятия решений, выражения мнений и социального влияния между участниками речи. Также когнитивные и культурные факторы определены как основной фактор, определяющий эффективность речевых актов.

Ключевые слова: ассертивные речевые акты, лингвокогнитивные факторы, коммуникация, социальный контекст, культурный контекст, английский язык, узбекский язык, коммуникация, анализ речи

Abstract: This article analyzes the role of assertive speech acts in

communication, their linguocognitive foundations, and the features of their expression in English and Uzbek. The research results show that assertive expressions play an important role in the effective organization of decision-making, expression, and social influence processes among speech participants. Also, cognitive and cultural factors are defined as the main factor determining the effectiveness of speech acts.

Keywords: *assertive speech acts, linguocognitive factors, communication, social context, cultural context, English, Uzbek, communication, speech analysis*

Kirish

Assertiv nutqiy aktlar nutq ishtirokchisi o'z e'tiqodlari, qarashlari va niyatlarini bildiradigan ifodalar hisoblanadi. Nutqiy aktlarning lingvokognitiv jihatlarini so'zlashuv jarayonida nutqni idrok etish va ishlab chiqarish mexanizmlarini o'rganishga yordam beradi. Ingliz va o'zbek tillarida assertiv aktlarning strukturasi, semantik xususiyatlari va madaniy kontekstdagi ishlatilishi farq qiladi. Bugungi kunda nutqiy aktlarni o'rganish pedagogika, til o'rgatish va muloqot psixologiyasi uchun katta ahamiyatga ega. O'zbek va ingliz tillarida assertiv aktlarning ifodalanishi madaniy va lingvistik xususiyatlarga ko'ra farqlanadi. Ingliz tilida assertiv aktlar ko'pincha modal fe'llar (must, should, can) va pragmatik markerlar yordamida ifodalanadi, bu esa ularni rasmiy va norasmiy kontekstlarda samarali ishlatishga imkon beradi. O'zbek tilida esa assertiv ifodalar ko'proq kontekstual va pragmatik nuanslar orqali, jumladan, iboraviy tuzilmalar, ohang, intonatsiya va muloqot odatlari orqali namoyon bo'ladi.

Zamonaviy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, assertiv nutqiy aktlar muloqot samaradorligini oshirish, qaror qabul qilish jarayonlarini boshqarish va ijtimoiy ta'sirni kuchaytirishda muhim vosita hisoblanadi. Shu bois, assertiv nutqiy aktlarni lingvokognitiv jihatdan o'rganish nafaqat tilshunoslik, balki muloqot psixologiyasi, pedagogika va til o'rgatish sohalari uchun ham katta ahamiyatga ega.

Ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillarida assertiv nutqiy aktlarning lingvokognitiv xususiyatlari, ularni muloqotda qo'llash usullari va madaniy

kontekstga bogʻliqligi tahlil qilinadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi assertiv ifodalarning ikki til orasidagi farqlarini aniqlash va ularning lingvokognitiv mexanizmlarini tushunishga yordam beradigan ilmiy asos yaratishdir.

Metodlar

Tadqiqot metodlari sifatida komparativ tahlil, lingvokognitiv tahlil, korpus tahlili va eksperimental metodlardan foydalanildi. Ingliz va oʻzbek tillaridagi kundalik muloqot matnlari, ishbilarmonlik suhbatlari va ijtimoiy tarmoq yozuvlari tahlil qilindi. Assertiv nutqiy aktlarning semantik va strukturaviy xususiyatlari, ularni ishlatishdagi lingvokognitiv faktorlar aniqlash uchun kvantitativ va sifatli metodlardan foydalanildi. Lingvokognitiv tahlil jarayonida nutqiy aktlar semantik tarkib, morfologik va sintaktik xususiyatlar, intonatsion va prosodik elementlar, shuningdek madaniy kontekstga bogʻliqligi boʻyicha tahlil qilindi. Tadqiqotda quyidagi metodlar ishlatildi:

- Kvantitativ tahlil: assertiv ifodalar soni va tez-tez ishlatilish statistikasi;
- Sifatli tahlil: nutqiy aktlarning kontekstual vazifasi va maʼno nuanslarini aniqlash;
- Taqqoslashli tahlil: oʻzbek va ingliz tillaridagi assertiv ifodalarning lingvistik va madaniy farqlari;
- Eksperimental metod: suhbat va roliklar asosida nutqiy aktlarni amaliy qoʻllashni kuzatish.

Shuningdek, tadqiqotda lingvokognitiv yondashuv qoʻllanildi, yaʼni assertiv aktlarning nutq ishtirokchisining idrok, eʼtibor, mantiqiy fikrlash va madaniy tajribalariga bogʻliqligi tahlil qilindi. Bu yondashuv orqali nutqiy aktlar nafaqat til tuzilmasi, balki muloqotda ularni qanday ishlatish samaradorligi jihatidan ham oʻrganildi. Tadqiqot natijalari asosida ikki til orasidagi assertiv aktlarning oʻxshash va farqli jihatlari aniqlanib, lingvokognitiv mexanizmlarga doir xulosalar chiqarildi. Lingvokognitiv tahlil orqali nutqiy aktlarning semantik, sintaktik va pragmatik jihatlari oʻrganildi, ular kontekstga moslashish, intonatsiya va nutq jarayonidagi oʻzaro taʼsir bilan tahlil qilindi. Matn va suhbat tahlili ingliz va oʻzbek tillaridagi

akademik, rasmiy va norasmiy muloqot namunalarini qamrab oldi, assertiv aktlarning amaliy ishlatilish usullari aniqlashga imkon berdi. Intervyu va kuzatuv metodlari orqali tadqiqotchilar nutq sohiblari bilan bevosita muloqot qilib, assertiv aktlarning ijtimoiy va madaniy kontekstlarda ifodalanishiga oid malumotlarni to'pladi.

Taqqoslash-uslubiy yondashuv esa ikki tilning lingvokognitiv farqlari va o'xshashliklarini aniqlashga yordam berdi, shu jumladan nutqiy aktlarning konstruksiya xususiyatlari, intonatsion belgilar va kontekstga moslashuv darajalari tahlil qilindi. Tadqiqotda kvalitatif va kvantitativ usullar uyg'unlashib, assertiv nutqiy aktlarning chastotasi, samaradorligi va amaliy qo'llanilish darajasi aniqlanib, ular asosida pedagogik tavsiyalar ishlab chiqildi. Shu bilan birga, tadqiqot jarayonida olingan ma'lumotlar nutqiy aktlarni o'rgatishda metodik yondashuvlar yaratishga, shuningdek, ikki tilda assertiv nutqiy aktlarni muloqot va akademik faoliyatda samarali qo'llash imkoniyatlarini kengaytirishga xizmat qildi.

Natijalar

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, assertiv nutqiy aktlar ingliz tilida ko'proq modallik va modal fe'llar orqali ifodalanadi, o'zbek tilida esa iboraviy va kontekstga bog'liq strukturalar yordamida bildiriladi. Lingvokognitiv omillar – nutqni idrok etish tezligi, semantik xaritalar va kontekstual tafsiiylar – assertiv ifodaning samaradorligini belgilaydi. Ikkala tilning assertiv aktlarida madaniy faktorlar, jumladan, ijtimoiy hierarxiya va muloqot odatlari, nutq ishtirokchisi tomonidan tanlov qilingan ifodalarni sezilarli darajada shakllantiradi. O'zbek tilida esa assertiv nutqiy aktlar ko'proq intonatsiya, kontekstual iboralar, ohang va pragmatik nuanslar orqali ifodalanadi. Masalan, “Men shunday deb o'ylayman”, “Aniqki, bu shunday bo'ladi” kabi ifodalar nutqning qat'iyligini bildiradi va muloqot ishtirokchisi tomonidan holatga mos ravishda tanlanadi. Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, o'zbek tilida assertiv aktlar ko'pincha muloqotdagi ijtimoiy qatlam, munosabat va muloqot holatiga bog'liq ravishda shakllanadi.

Lingvokognitiv tahlil natijalari assertiv aktlarning idrok va mantiqiy strukturasi tilga bog'liq farqlarini ochib berdi. Ingliz tilida assertiv aktlar ko'proq

rationality-oriented, ya'ni mantiqiy asosga tayanadi, holatni dalillar bilan qo'llab-quvvatlashga urg'u beradi. O'zbek tilida esa assertiv aktlar ko'proq context-oriented, ya'ni muloqot holati, ijtimoiy munosabat va pragmatik vaziyatga moslashadi.

Eksperimental qism natijalari shuni ko'rsatdiki, ikki til o'quvchilari assertiv ifodalarni ishlatishda turli strategiyalardan foydalanadi. Ingliz tilida ishtirokchilar qat'iy strukturaviy iboralarni tanlasa, o'zbek tilida intonatsiya va kontekstual maslahatlar orqali assertiv ifodalarni kuchaytiradi. Shu bilan birga, ikki til o'quvchilari assertiv aktlarni samarali ishlatish orqali muloqotning aniqligi va ijtimoiy ta'sirini oshiradi.

Natijalar shuni ko'rsatadiki, assertiv nutqiy aktlar muloqot samaradorligi, qaror qabul qilish jarayoni va ijtimoiy ta'sirni oshirishda muhim vosita hisoblanadi. Ingliz va o'zbek tillari orasidagi farqlar esa til o'rgatish, muloqot psixologiyasi va intercultural kommunikatsiya sohalarida pedagogik strategiyalarni ishlab chiqish uchun muhim ilmiy asos yaratadi.

Mulohaza

Tahlil shuni ko'rsatadiki, nutqiy aktlarni o'rganish tilni o'rgatish va muloqot jarayonida samarali strategiyalarni ishlab chiqish uchun muhimdir. Ingliz va o'zbek tillari assertiv aktlarining o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olish, ikki tilli pedagogik metodikalarda qo'llanilishi mumkin. Lingvokognitiv yondashuv nutqiy aktlarning samarali ishlatilishini oshirishga yordam beradi. Shu bilan birga, o'zbek tilida assertiv aktlar ko'proq intonatsiya, kontekstual iboralar va ijtimoiy holatga moslashish orqali ifodalanadi, bu esa muloqotdagi yumshoqlik va ijtimoiy uyg'unlikni ta'minlaydi.

Lingvokognitiv tahlil shuni ko'rsatdiki, assertiv aktlarning samarali ishlatilishi nutq ishtirokchisi tomonidan qaror qabul qilish jarayonini boshqarish, fikrni qat'iy va aniq yetkazish hamda ijtimoiy ta'sirni oshirish imkonini beradi. Shu bilan birga, ikki til orasidagi farqlar intercultural kommunikatsiya va til o'rgatishda pedagogik ahamiyat kasb etadi. Masalan, ingliz tilini o'rganayotgan o'zbek talabalari assertiv ifodalarni ishlatishda ko'proq mantiqiy va strukturaviy

yondashuvni o'rganishi kerak bo'lsa, ingliz tilidagi o'quvchilar o'zbek tilida ijtimoiy kontekstga moslashishni o'rganishi zarur.

Bundan tashqari, tadqiqot natijalari assertiv nutqiy aktlarni lingvokognitiv jihatdan o'rganishning pedagogik va amaliy ahamiyatini ko'rsatdi. Masalan, til o'qitish jarayonida assertiv aktlar asosida mashqlar va kommunikativ vaziyatlar yaratish o'quvchilarning nutqiy ishonchini oshiradi va interaktiv muloqot ko'nikmalarini rivojlantiradi. Shu bilan birga, tadqiqot assertiv aktlarning muloqot samaradorligini oshirish, til o'rganish jarayonini boyitish va intercultural kompetentsiyani shakllantirishda muhim vosita ekanligini tasdiqlaydi.

Natijalardan kelib chiqib, assertiv nutqiy aktlarni o'rgatishda lingvokognitiv, pragmatik va madaniy aspektlarni integratsiyalashgan yondashuv zarurligi aniqlandi. Bu yondashuv talabalarga nafaqat til tuzilmasini, balki muloqot jarayonida nutqni kontekstga moslashtirishni ham o'rgatadi, shuningdek, intercultural kommunikatsiya qobiliyatlarini rivojlantiradi.

Xulosa va tavsiyalar

Assertiv nutqiy aktlarning samarali ishlatilishi muloqot sifatini oshiradi, qaror qabul qilish va ijtimoiy ta'sir jarayonlarini mustahkamlaydi. Ingliz va o'zbek tillarida nutqiy aktlarni o'rgatishda lingvokognitiv va madaniy omillarni hisobga olish tavsiya etiladi. Pedagogik jarayonda assertiv ifodalarni shakllantirish uchun interaktiv mashqlar, dialoglar va rolli o'yinlar qo'llanishi mumkin. Shu bilan birga, tadqiqot natijalari til o'rgatish va muloqot psixologiyasi bo'yicha kelgusidagi ilmiy izlanishlarga asos bo'lishi mumkin. O'zbek tilida esa assertiv aktlar intonatsiya, kontekstual iboralar va ijtimoiy holatga moslashish orqali ifodalanadi, bu esa muloqotda yumshoqlik va ijtimoiy uyg'unlikni ta'minlaydi. Tadqiqot shuni ham ko'rsatdiki, assertiv aktlarning samarali ishlatilishi qaror qabul qilish jarayonini boshqarish, fikrni qat'iy yetkazish va ijtimoiy ta'sirni oshirish imkonini beradi.

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, lingvokognitiv va pragmatik jihatlariga e'tibor qaratish til o'qitish jarayonida muhim ahamiyatga ega. Assertiv nutqiy aktlarni o'rganish o'quvchilarning kommunikativ kompetentsiyasini oshirish, intercultural muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish va nutqiy ishonchni mustahkamlash imkonini

beradi. Shu bilan birga, ikki til orasidagi farqlarni hisobga olgan holda pedagogik strategiyalarni ishlab chiqish zarur.

Tavsiya etilgan choralar quyidagilardan iborat:

1. Til o'qitish jarayonida assertiv aktlarni o'rganish uchun maxsus mashqlar va interaktiv vaziyatlar yaratish, bunda o'quvchilarni turli kontekstlarda qat'iy va samarali ifoda qilishga o'rgatish.

2. Ingliz va o'zbek tillaridagi assertiv aktlarning lingvokognitiv farqlarini hisobga olib, intercultural kommunikatsiya mashqlarini integratsiyalash.

3. Talabalarga nutqni kontekstga moslashtirish va muloqot ishtirokchilari bilan samarali kommunikatsiya strategiyalarini ishlab chiqish ko'nikmalarini berish.

4. Assertiv aktlar bo'yicha onlayn resurslar, multimedia materiallar va vizual vositalardan foydalanish, shuningdek, nutqiy vaziyatlarni simulyatsiya qilish orqali o'quv jarayonini boyitish.

5. Pedagogik jarayonda lingvokognitiv va pragmatik jihatlarni birlashtirgan yondashuvni qo'llash, bu esa o'quvchilarning muloqotdagi samaradorligini oshirishga yordam beradi.

Shu asosda, assertiv nutqiy aktlarni o'rgatish nafaqat til bilimlarini rivojlantiradi, balki o'quvchilarning muloqot madaniyatini, intercultural kompetentsiyasini va nutqiy ishonchini mustahkamlashga xizmat qiladi. Tadqiqot natijalari pedagogik amaliyot uchun ilmiy asos bo'lib, o'quv dasturlarini modernizatsiya qilish va til o'qitish samaradorligini oshirishda qo'llanishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimova S. Ingliz va o'zbek tillarida assertiv nutqiy aktlar. Toshkent: Universitet Nashriyoti, 2020.
2. Qodirov B. Lingvokognitiv tadqiqotlar metodologiyasi. Samarqand: Ilm, 2017.
3. Usmonov D. Muloqotda assertiv nutq va kommunikativ strategiyalar. Toshkent: Akademnashr, 2019.
4. Tursunova N. Til va madaniyat kontekstida nutqiy aktlar. Buxoro: Fan va Innovatsiya, 2021.
5. Yusupov M. Lingvokognitiv yondashuv va pragmatika. Toshkent: O'zbekiston Milliy Universiteti, 2018.
6. Raximov Sh. Intercultural kommunikatsiya va nutqiy aktlar. Toshkent: Innovatsiya Ziyo, 2020.
7. Sobirova L. Assertiv nutqiy aktlarni o'rgatish metodikasi. Toshkent: Fan va Texnologiya, 2022.